

ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ З БОКУ УЧАСНИКА У ЮРИДИЧНИХ ОСОБАХ В УКРАЇНІ

Серьогін Станіслав Юрійович - аспірант кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.122

В статье исследованы случаи злоупотребления правом со стороны участника в юридических лицах в Украине и сделана попытка классифицировать их по формам и признакам характерными для корпоративных отношений. Установка типовых форм и признаков злоупотребления правом будет полезным для дальнейшего закрепления на законодательном уровне с целью своевременной квалификации таких действий для недопущения вредных последствий их осуществления.

Ключові слова: зловживанням правом, корпоративні права, учасник підприємства, акціонер.

Аналіз практики зловживання правом учасників юридичних осіб дозволяє виділити наступні форми: зловживання правом на участь у загальних зборах юридичної особи, зловживання правом на оскарження рішень загальних зборів, зловживання правом акціонера на отримання інформації та зловживання правом на контроль діяльності товариства.

Одним із найбільш поширених проявів зловживання правом на участь у загальних зборах юридичної особи є неявка на загальні збори, або голосування проти ухвалення певного рішення. На думку В.Я. Ріхтермана та О.І. Койди, під зловживанням правом слід визнавати голосування акціонера «проти» з питання зменшення статутного капіталу, у випадку, коли юридична особа зобов'язана зменшити статутний капітал, або в протилежному випадку, оскільки в результаті такої поведінки юридичній осо-

бі буде завдано шкоду, що потягне за собою виникнення негативних наслідків для усіх учасників [1 с. 77].

Проте аналіз практики Вищого господарського суду України (надалі – ВГСУ) не дозволяє зробити такий однозначний висновок. Так, у Постанові ВГСУ від 27 квітня 2010 р. № 53/95-09 суд вказав, що участь у загальних зборах акціонерів з правом голосу є їх правом, а не обов'язком. Зловживання правом може мати місце якщо особа не виконує свої обов'язки, та не є зловживанням правом, якщо особа не здійснює свої права [2]. З цього слідує, що недосягнення між акціонерами згоди при голосуванні з питання про внесення змін до статуту товариства не може розглядатися як зловживання правом, оскільки дії акціонера спрямовані на захист своїх прав, а не виключно на заподіяння шкоди іншій особі.

При розгляді іншої справи судом було відхилене посилання позивача на зловживання правом у зв'язку з досить частими проведеннями Загальних зборів акціонерів. Причиною такого рішення суду була вказівка на те, що ст.13 Цивільного кодексу України (надалі по тексту – ЦКУ) не може використовуватися для кваліфікації проведення Загальних зборів акціонерів, як зловживання правом, оскільки саме проведення Загальних зборів акціонерів в першу чергу направлене на прийняття законного рішення, що задовольнятиме інтереси акціонерів [3].

Доводи судів із прикладів, наведених вище, необхідно оцінювати критично. Судам необхідно було звернути пильну увагу на те, що право повинне використовуватися для реалізації інтересу, адже саме для цього воно і надається законодавцем. Голосування «проти» з питання порядку денного, рішення якого може мати визначальне значення для діяльності товариства, не може розглядатися як цільове використання права на участь у загальних зборах акціонерів. Натомість більш правильним видається виходити з того, що у ситуації, коли голосування конкретного акціонера чи акціонерів не влаштовує решту учасників товариства, не можна зробити загальний висновок про наявність зловживання правом. Кваліфікація голосування учасника як зловживання правом можлива тільки у випадку, коли прийняття або неприйняття рішення у певній ситуації об'єктивно може нанести шкоду інтересам усього товариства, як, наприклад, приведення статуту товариства у відповідність із законом, обрання членів органів управління, схвалення збиткової угоди і тому подібне. Занадто широке поширення дії норми про зловживання правом в аналогічній ситуації є небезпечним. Шлях заповнення прогалін законодавства, в якому часто відсутні норми, що дозволяють міноритарним акціонерам відстоювати свої інтереси, конструкцією зловживання правом є хибним. Незважаючи на вищевикладене в наукових джерелах, досить часто можна зустріти думки вчених про те, що в акціонерних товариствах голосування може вважатися зловживанням правом. [4 с. 18].

Також до зловживань правом на участь у загальних зборах юридичної особи слід віднести зловживання правом акціонерами при винесення на порядок денний питань або ж на висунення кандидатур на посади у раду директорів.

О.Є. Молотніков звертає увагу на можливість зловживання правом з боку акціонера шляхом передачі ним права на участь у голосуванні максимальній кількості осіб, з метою зірвати проведення загальних зборів через відсутність вільних місць [5 с. 94].

Однією зі складових частин права на керівництво акціонерним товариством є право на скликання позачергових загальних зборів акціонерів. Яскравим прикладом зловживання правом з боку акціонера є багаторазове скликання зборів акціонерів з одного й того ж питання. В одній із справ суд, на основі п.6 ст.13 ЦКУ відповів відмовою на вимогу щодо визнання рішення наглядової ради недійсним, посилаючись на те, що позивач, неодноразово вимагаючи скликання позачергових загальних зборів акціонерів діяв із наміром нанести шкоду відповідачу.

Акціонер звернувся до господарського суду із позовом до акціонерного комерційного банку про визнання недійсним рішення наглядової ради банку у частині відмови у скликанні позачергових зборів акціонерів банку. Суд відмовив у задоволенні цієї вимоги.

У матеріалах справи було вказано, що перед скликанням позачергових зборів акціонерів банку, згідно із яким наглядова рада прийняла рішення, що підлягає оскарженню, позивач, згідно із законом «Про акціонерні товариства» тричі виявляв ініціативу щодо скликання позачергових зборів акціонерів банку. В якості порядку денного ініційованих позачергових загальних зборів акціонерів позивачем пропонувалося питання: про внесення змін до положення про наглядову раду банку. Пропозиції позивача були задоволені, проведено тричі позачергові загальні збори акціонерів банку.

На думку суду, позивач, висунувши подібну вимогу, мав на меті нанесення шкоди роботі банку. Запротокольовані підсумки голосування свідчать про те, що при голосуванні із запропонованого позивачем питання порядку денного проти внесення змін до положення про наглядову раду на першому, другому і третьому ініційованих позивачем зборах виступило відповідно 86,9, 87,4 і 87,7 відсотка акціонерів – власників акцій, які брали участь у зборах. При цьому витрати на організацію, підготовку та проведення зборів лягли на відповідача.

У цій ситуації суд визнав, що висунення вимоги про скликання четвертих загаль-

них зборів акціонерів з того ж питання є зловживанням правом з боку позивача, і відмовив у задоволенні поданої вимоги.

Про можливість зловживанням даним повноваженням згадував І.Т. Тарасов. У випадку такого зловживання він запропонував покласти відшкодування збитків на акціонерів, що здійснюють протиправні дії та на визначений термін позбавляти їх права голосу [6 с. 442 – 443].

Поширеним випадком зловживання правом на участь у загальних зборах є також і право оскаржувати рішення загальних зборів акціонерів. Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок про те, що законодавець вважав за потрібне попередити випадки зловживання правом на оскарження рішення загальних зборів шляхом прийняття загальної норми. Акціонер має законне право оскаржити рішення зборів акціонерів, у випадку, коли воно суперечить законам України. У свою чергу, суд уповноважений відмовити в оскарженні певного рішення, якщо голосування даного акціонера жодним чином не змінило б результатів голосування, порушення, що були допущені не є істотними, а акціонер не поніс вагомих збитків. Заява про визнання рішення загальних акціонерів недійсним може бути подана до суду протягом трьох місяців від дати, коли акціонер дізнався про прийняття даного рішення та про обставини, які дали підстави вважати це рішення недійсним.

Особливу увагу привертає саме фраза про наявність у суду повноважень залишити рішення загальних зборів акціонерів у силі, незважаючи на допущені порушення. Принаймні одна з вказаних в нормі ознак є властивістю конструкції зловживання правом. Наприклад, якщо участь акціонера в голосуванні жодним чином не могла вплинути на результати голосування, то акціонер не має права оскаржувати рішення загальних зборів, оскільки незалежно від того були б дотримані всі його права, якщо він був би присутній він на ньому, все одно не зміг би реалізувати свій корпоративний інтерес. Позиція законодавця свідчить на користь неприпустимості формального підходу до

вирішення суперечок про недійсність рішень загальних зборів.

На жаль, необхідно відзначити, що широкі можливості щодо оскарження рішень загальних зборів, надані акціонерам, часто служать не засобом встановлення балансу інтересів і припинення незаконних дій з боку акціонерного товариства, а лише знаряддям шантажу в руках недобросовісних учасників корпоративних правовідносин, і так званих грінмейлерів. Проте, дана проблема не була вирішена остаточно. Німецький правознавець У. Зайберт зазначав, що право акціонера, який володіє хоча б однією акцією, пред'явити позов про визнання недійсним рішення загальних зборів, вважається істотним досягненням у галузі захисту інтересів меншості, однак викликає критику як джерело зловживань і здирницьких позовів [7 с. 46].

На наш погляд, правова норма, що міститься в пункті 14 статті 2, статті 35 та частині сьомій статті 38 Закону України «Про акціонерні товариства», є зразком заборони зловживання правом у корпоративному праві. Крім того, відмовляючи у задоволенні вимог про визнання рішення загальних зборів акціонерів недійсним, суди часто посилаються на ст.13 ЦКУ. Так, в одній зі справ, суд, відмовляючи у вимогах про визнання рішень загальних зборів недійсним, констатував, що при проведенні загальних зборів акціонерів порушень прав і законних інтересів не допущено, їх голосування не могло вплинути на його результати, прийняті рішення не призвели до заподіяння збитків акціонерам і дії позивачів по пред'явленню позову визнані судом на підставі ст.13 ЦКУ зловживанням правом, оскільки вони утискають права та інтереси інших учасників товариства.

В науковій літературі кінця 19 століття була висловлена вкрай цікава думка щодо оскарження рішень загальних зборів акціонерів. Зазначалося, що право оскаржити рішення має належати не всім акціонерам, при цьому також звертається увага на те, що акціонери, які не з'явилися на збори, можуть оскаржувати рішення тільки на підставі порушення вимог до порядку скликання зборів, у тому числі сповіщення, або

якщо не були дотримані спочатку заявлені предмети порядку денного зборів [8 С. 333]. Крім того, на акціонерів також пропонується покласти відшкодування збитків, які можуть бути завдані від зловмисного або необдуманого подання позовів про оскарження рішень. [8 с. 343-344].

Видається, що закріплення цієї норми було б корисним і для сучасного українського законодавства.

Зловживання правом на оскарження рішень загальних зборів може служити також частиною плану з отримання корпоративного контролю над товариством. Злободенність теми підтверджує той факт, що термінологія корпоративних конфліктів вже стала використовуватися при написанні судових актів на просторах країн СНД. По одній справі, суд зазначив, що з матеріалів справи випливає, що корпоративний конфлікт виник у зв'язку із спробою «недружнього захоплення підприємства». На думку суду, про це свідчило паралельне існування двох реєстрів акціонерів і двох систем органів управління, зміна юридичної адреси з Московської області на Республіку Калмикія, відчуження майна, ліквідацію юридичної особи. Далі суд, вказував на те, що оскаржувані рішення зборів спрямовані на запобігання захоплення підприємства, а вимоги про визнання цих рішень недійсними – на створення умов для захоплення [9].

Позов про визнання недійсними рішень зборів є одним із складових елементів недружнього захоплення, а тому він не підлягає задоволенню відповідно до ст.13 ЦКУ. Даючи оцінку висновкам суду, не можна не помітити, що використана судом термінологія («недружнє захоплення», «елемент недружнього захоплення», «захоплення підприємства») не має під собою належного юридичного обґрунтування, а являє собою скоріше поняття з області «навколо юридичної» публіцистики. Використання конструкції зловживання правом завжди повинно бути ретельно обґрунтовано, для чого необхідно використовувати тільки теоретично вивірену систему юридичних понять: спосіб захисту права, порушені законні інтереси, відмова у захисті права і т.д.

Передбачене Законом України «Про акціонерні товариства» право акціонера на отримання інформації також може бути використано з метою надання шкоди. Зокрема, М. Слободчикова зауважує те, що «в чинному законодавстві чітко не визначено порядок реалізації акціонером права на інформацію, перешкод для щоденного направлення на адресу підприємства вимог про надання одних і тих самих документів, або документів про діяльність організації за останні 10 років» [10 с. 129].

На жаль, аналіз судової практики показує, що суди практично завжди відмовляються застосовувати ст.13 ЦКУ, стосовно вимог акціонерів про надання документів у порядку статті 36 Закону України «Про акціонерні товариства». Більш того, зустрічається судове тлумачення зазначеної норми, що буквально сприяє зловживанню правом з боку акціонерів.

Таким чином, суд вказав, що за змістом зазначених норм акціонерне товариство зобов'язане забезпечити акціонерам доступ до вказаних у законі документів після отримання відповідної вимоги, а разом із тим надавати акціонерам за плату копії зазначених документів необмежену кількість разів.

Крім того, подібна позиція і створює ситуацію для зловживання зазначеним правом. Насамперед, необхідно акцентувати увагу на тому, що здійснюючи право, акціонер задовольняє корпоративний інтерес, який полягає в отриманні інформації про діяльність товариства, в капіталі якого він бере участь. Якщо з обставин справи випливає, що акціонером проводяться часті запити одних і тих самих документів, то можна вважати закономірним висновок про зловживання правом, оскільки особа діє не з метою задоволення свого інтересу, а лише з наміром заподіяти шкоду, створити перешкоди в діяльності товариства. На це ж може вказувати великий обсяг запитаних копій документів. У кожному випадку суди повинні давати оцінку всім обставинам справи, а не просто констатувати, що факт зловживання правом не доведений.

Обґрунтовуючи відмінності між правом на інформацію і правом на контроль Д. В. Ломакін, в якості одного з аргументів

вказував на те, що в їх основі лежать різні інтереси. На думку дослідника, якщо здійснюючи право на контроль, акціонер прагне виявити недоліки в діяльності товариства (тобто інтерес акціонера спрямований на створення умов для найбільш ефективною як особистої, так і майнової участі в діяльності товариства), то у випадку з правом на інформацію не переслідується мета виявити недоліки, інтереси акціонера можуть лежати поза сферою діяльності товариства [11 с. 211].

Акціонер, як учасник акціонерного товариства, що є комерційною організацією, яка має на меті отримання прибутку, не може і не повинен використовувати свої права без зв'язку з інтересом в її діяльності. Безсумнівно, право на контроль є самостійним правом, хоча б тому, що має відмінне від права на інформацію зміст, а саме право вимагати проведення перевірки фінансово-господарської діяльності товариства. Проте мета проведення перевірки може досягатися і шляхом здійснення права на інформацію, наприклад, шляхом запиту документів, що відносяться до фінансово-господарської діяльності товариства, оскільки з точки зору інтересу який лежить в основі прав, право на інформацію містить у собі і право на контроль. Втім право на інформацію надано не тільки для цього, основним є можливість здійснювати в широкому сенсі контроль за діяльністю товариства, за складом акціонерів і т.д. І все ж інтерес акціонера повинен мати відношення до товариства, або його акціонерів. У всіх інших випадках вимога акціонера повинна визнаватися зловживанням правом.

Ще одним вельми цікавим аспектом даної теми може бути питання про правомірність вимоги надання документів за період, коли особа не була акціонером товариства. Видається, що сама постановка подібного питання стала наслідком перенесення установлених умов про неможливість оскаржити угоди акціонерного товариства особою, що не є акціонером в період їх укладення.

Проте, проведення будь-яких аналогій з наявністю права на оскарження угод, підписаних до дати придбання особою акцій, є неправомірним, оскільки однією з осно-

вних умов наявності такого права є порушення прав і законних інтересів особи такою угодою. Очевидно, що права і законні інтереси особи, що не була акціонером на момент здійснення операції, не можуть бути порушені.

Проте неправильним було б не зазначити, що вимога акціонера про надання старих документів, які очевидно не представляють для нього інтересу з точки зору їх аналізу (економічного, юридичного (в тому числі з причини закінчення термінів позовної давності) і т.д.), необхідно оцінювати на предмет зловживання акціонера своїми правами (ст.13 ЦКУ).

Відповідно до законодавства України дії вповноважених органів юридичної особи, спрямовані на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків юридичної особи, визнаються діями самої юридичної особи.

Можливість зловживання правом акціонерним товариством з'являється внаслідок відсутності належного контролю з боку акціонерів за діями таких органів юридичної особи, як рада директорів і одноосібний виконавчий орган. Велика чисельність акціонерів товариства, розкиданість акціонерів, їх необізнаність зі справами товариства і навіть з положеннями його статуту, їх мала зацікавленість в розвитку товариства, призводять до того, що ведення всієї справи зосереджується в руках правління, що не хвилюється щодо серйозного контролю з боку зборів акціонерів.

Література

1. Рихтерман В.Я., Койда ОН. Уменьшат или не уменьшат уставный капитал, решит суд // Арбитражная практика. 2010. № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e.arbitr-raktika.ru/article.aspx?id=255093>
2. Постанова ВГСУ від 27 квітня 2010 р. № 53/95-09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10793066>
3. Здоронок Г. Если акционер злоупотребляет правом...// Юридическая практика. 2008. № 566 (44). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.ua/article.php?id=100095867>

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено випадки зловживання правом з боку учасника у юридичних особах в Україні та зроблено спробу класифікувати їх за формами та ознаками характерними для корпоративних відносин. Встановлення типових форм та ознак зловживання правом буде корисним для подальшого закріплення на законодавчому рівні з метою своєчасної кваліфікації таких дій для недопущення шкідливих наслідків від їх здійснення.

4. Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях / Тарасов И.Т.; Редкол.: Ем В.С., Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Ломакин Д.В., Панкратов П.А. – М.: Статут, 2000. – 666 с.

5. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами // Государство и право. 2002. №7. – 156 с.

6. Зайберт У. Законодательство ФРГ об обществах, основанных на объединении капиталов (акционерное общество и общество с ограниченной ответственностью) // Основы немецкого торгового и хозяйственного права. М.: БЕК, 1995.

SUMMARY

The article investigates cases of abuse of rights by the participants in legal entities in Ukraine and made an attempt to classify them according to the forms and signs characteristic of corporate relations. Setting the standard forms and signs of abuse of the right to be useful for the further consolidation at the legislative level to the timely establishment of such actions to prevent the harmful effects of their implementation.

7. Узагальнення підготовлено суддею Верховного Суду України О.І. Потильчак та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України І.В. Бейцун, кандидатом юридичних наук.

8. Постановление ФАС Северо-Кавказского округа от 10 октября 2006 г. по делу № Ф08-5015/2006 // СПС КонсультантПлюс. Версия от 08.03.2009

9. Слободчикова М. Корпоративный шантаж // Корпоративный юрист. 2006. № 6.

10. Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение: понятие, содержание, субъекты: Дисс. . канд. юрид. наук. М., 1996.

11. Чантурия Л. Ограничение прав акционеров в международной практике // Корпоративный юрист. 2008. №3. С.26